

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

ԹԱԳԱՒՈՐ ՄՈԳԵՐՈՒ

ՋՐՈՑՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԵՒ ԱՆՈՐ ԿԱՐԵՍՏՈՐՈՒԹԻՒՆԸ¹

ԱՍՈՍԵՅՅԱԿԵԱՆ ԴՈՒՍ. ՅՈՒՍ. ԿԱՐԱՍՈՒ

Ինչ ծանօթ գրաւոր գրոյցներն հինգ հատ են թուով: Ասոնցմէ 3-4^ր որոնք կը գրտնուին Մայրաքաղաքացի թիւ 1095 (Լ. Ոսկեփ.), թիւ 456 (Փ. Ժառնտիր), թիւ 1447 (Ի. Ժառնտիր), թիւ 569 (Լ. Ժառնտիր) և թիւ 986 (Փ. Ոսկեփ.) գրչազրինքներուն մէջ, արդէն հրատարակուած են ի վեհատիկ 1898-ամին (տես Թանգարան հոյկ. հին և նոր քարգմ. Բ. հտ. Անկանոն Գիրք Նոր Կտակ. եր. 267-306): Ուստի աւելորդ համարեցայ զասոնք ծայրէ ծայր ընդգրկնակել, գուշակելով որ դուք անձամբ եւս պիտի ուզէք կարդալ զանոնք: Այս Զեռագիրներս, որոնք ըստ իս ժ. Դարէն վերջ գրուած

են անտարակոյս, — Թէպէտեւ իրարմէ աւելի կամ պակաս միջադէպեր կը պարունակեն և մանրամասնութեանց մէջ իրարմէ կը տարբերին, սակայն ընդհանուր առմամբ ամենքն ալ մէկ հասարակաց յաղբերէ կը յառաջագային: Եւ այս բանիս յայտնի ապացոյց են՝ նախ և առաջ երեք Մոզերու (Թագաւորներ) անուանքն և աշխարհները, ոսկից կու գան. այսինքն « Կասպար՝ Թագաւորն Հնդկաց, Բաղաւար՝ Թագաւորն Արարացոյց, և Մեղնոն (նաեւ Մեղնոն) Թագաւորն Պարսից »: Բ. Աստուծոյն Աղամայ յանձնուած գրաւոր դաշինքը կամ խոստումը (գրախաւէն արտաքսուելէն և Արեւի մահուանէն վերջ), թէ « Ի վեցհազարերորդ ամի վեցերորդ օրն աստղեմ գմիածին Որդին իմ գնանն Աստուած, որ եկեալ մարմնանայ ի զաւակէ քումմէ, և լինի Որդին իմ՝ որդի մարդոյ, և զքեզ դարձեալ յառաջին փառսն կանգնեսցէ », և այլն, զոր գրեալ և մատանեաւն Աստուծոյ կնքեալ՝ Մոզերը մանկացելոյն Յիսուսի կը ներկայացնեն որ բանայ: Գ. Ընծանքը (ոսկի, կնդրուկ, զմուռ) Յիսուսի մատուցած և երկրպագու-

1. « Բազմավէլ »-ի մէջ (Թիւ 7 Յուլիս, եր. 291) զրաժ մեր յայտարարութեան համաձայն կը փութանք հրատարակել մեր գրուածն ամբողջութեամբ, ինչպէս որ փափաց յայտնած էր մեզ հրատարակուած տեսնել յիշեալ գիտնականը, Ապրիլ 10 մեզի զրաժ հետեւալ նամակովն այսպէս.

Mein theurer und verehrter Freund,
Mit herzlichstem Danke lasse ich Ihnen beifolgend das Manuskript Ihrer vortrefflichen Abhandlung über die Dreikönige oder Magier wieder zugeben, nachdem dasselbe wesentlich um der Hauptsache noch (im Excerpte) in das betreffende Kunsthistorische Werk aufgenommen worden ist, allerdings nur in deutscher Version, da ein Abdruck des armenischen Textes nicht zugänglich war nachdem Plane und der Anlage des fraglichen Werkes.

Da nun aber die ganze Abhandlung meines Erachtens im ethnologisch-linguistischer Hinsicht von ausserordentlicher Wichtigkeit ist, so

wäre zu wünschen, dass die ganze Abhandlung im Armenischen Originaltexte publiziert wurde (eventuell auch mit Übersetzung in eine moderne europäische Sprache, und möchte ich Ihnen, mein verehrter Freund, dieses schöne dankenswerte Werk angelegentlich zur Ausführung anempfehlen... — Ihr ergebener Dr. Jos. Karst.

Աղգարական և պատմական նիւթերով պարագող գիտնող մեր այս գրուածը եւրոպական լեզուով հրք ծառայեցնելու ասիք ունենանք, պիտի շնանք ի լոյս ընծայել, զունաւոր լուստապետութեամբ, նաեւ Մոզերը երկրպագութեան մի քանի պատկերներ եւս մեր ընտրեալ զոյն Աւետարանաց մէջէն, յուսալով այնու ո՛չ միայն նոր նմոյշներ աւլ Հայկական գեղարուեստին, այլ և նպաստել Հուլոյ կէտրէրի դեռ նոր հրատարակած ընտալ զորքին, որուն բովանդակութիւնը ծանօթացուած ենք արդէն մերազնեայ « Բազմավէլ »-ի յիշեալ թիւին մէջ հրատարակած. մեր նախընթաց գրախոսակամով:

թիւն ըրած ժամանակ (առանձինն) իւրաքանչիւրին կրկնակի երեւցած զարմանալի տեսիլները¹, որոնք չորս յիշատակարաններուն մէջ եւս կը նշոյնանան հանդերձ փոքր ինչ տարբերութիւններով:

Այս յիշատակարաններէս առաջինի մէջ (որուն խորագիրն է՝ « Վասն աւետաւոր հրեշտակին և քարոզելոյ զլոյսութիւն Ս. Կուսին Մարիամու Աստուածածնին ») ուշադրութեան արժանի է հետեւեալ պարագայն, այսինքն՝ Աւետման հետ կապելը Մոգուց զալուստը, այսպէս... « Զի յորժամ հրեշտակն աւետեաց Մարիամու ի Նիսան ամսոյ էր հնգեաստան, որ է յԱպրիլի վեց, յաւուր չորեքշաբաթու և յիննեորդ ժամու աւուրն . և նոյնժամայն հրեշտակն ընթացաւ և գնաց ի կողմանս Պարսից, և աւետիս ետ մոգուցն թագաւորաց՝ զալ նոցա յերկրպագութիւն նուրածին մանկանն. և նոցա առաջնորդեալ աստեղըն՝ զօրացն ամենեցուն՝ զամիսս ինն: Ապա եկեալ հասեալ ժամանակ ծննդեան սրբոյ Կուսին. քանզի յայնժամ թագաւորն Պարսից զօրաւոր էր քան զամենայն թագաւորան Պարսկաց, որ էին յաշխարհին յարեւելիցս: Սոցա՝ որք էին թագաւորք Մոգուցն, եղբարք երեք. առաջինն Մեղքոն, որ ունէր զիշխանութիւն Պարսից. երկրորդն՝ Գասպար, որ ունէր զիշխանութիւն Հնդկաց. երրորդն Պաղդասար, որ ունէր զիշխանութիւն երկրին Արարացուցոց. նոցա միաբանեալ հասին ի ծնունդ Կուսին, փութացեալ հասեալ ժամանեցին », և այլն, և այլն:

Երկրորդ յիշատակարանին մէջ դիտողութեան արժանի է նախ Յիսուսի Գրիստոսի ծննդեան ժամանակակէտը՝ որ կը

դրուի « ի թագաւորութեան Հոռվմայեցոց՝ Աւգոստոս կայսեր քառասուն և երեք, և Արգարու Հայոց և Ասորոց՝ քսան և մի, և Հերովդէսի Հրէից արքայի՝ երեսուն և ութ տարին »: Բ. Յետ ըսելու թէ « Եւահա մոգք յարեւելից ելեալ եկին », և այլն, անդէն կը յարէ ասոնց ինչ ազգէ և յաշխարհէ ըլլալը, ըսելով. « Ոմանք ասին՝ թէ յորդուցն Արարհամու էին ի Քետուրական ցեղէն . և այլք՝ թէ թագաւորքն Արարայ և Սարայ, ըստ վկայելոյն Դաւթեայ: Այլ երեք էին » . . . Գ. Բաց ի Մեղքոն, Գասպար, Բաղդասարէն՝ կը յիշուին յանունէն նաեւ ասոնց տասուերկու զօրագլուխներն կամ հազարապետներն, այսպէս . « Եւ գլուխ զօրաց նոցա կարգեալ իւրաքանչիւր հազարաց՝ հազարապետս, արս երկոտասան, որոց անուանքն են այսոքիկ. Բարիսուրիդայ, Դադմուշայ, Բարդիմշայ, Շահարանայ, Թորինայ, Դոմիշայ, Դիշրուշայ, Խամառայ, Շաւուրշայ, Աքշիրայ, Շահուրայ, Շամիրամ »:

*
**

Երրորդ յիշատակարանին մէջ նշանաւոր է հետեւեալ պարագայն, այսինքն՝ յետ ըսելոյ՝ — հանգոյն նախընթաց յիշատակարաններուն — թէ « Էին թագաւորք երեք », անդէն յոգնակի դիմօք կը թուարկէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը, իբր գլուխ և ընկեր ուրիշ թագաւորներու, այսպէս . « Առաջինն Մոգուց՝ թագաւորն Պարսից, որում անուն էր Մեղքոն. երկրորդն՝ թագաւորն Հնդկաց, որում անունն էր Գասպար. երրորդ՝ թագաւորն Արարացոց, որում անունն էր Բաղդասար »:

1. Այսինքն՝ առաջին երկրպագութեան ժամանակ Հնդկաց թագաւոր՝ Գասպար՝ կը տեսնէ զՅիսուս « մարմնով որդի Աստուծոյ՝ բազմեալ յաթու փառաց, և զօրք ամբարձից սպասաւորէին նմ »: Արարացուց թագաւորը Բաղդասար կ'ըսէ. « Ես մարմնով տեսի զնա՝ ետեալ ի վերայ գահոյիցն և զօրք բազմութեան առաջի նորս, որք անկեալ երկիր պագանէին նմ »: Իսկ Պարսից թագաւորը Մեղքոն հարցեալ՝ կը պատասխանէ. « Ես մարմնով տեսի զնա ի յարաբանս մեռեալ, դարձեալ

յարուցեալ կենդանացեալ »: Երկրորդ օրը երկրպագութեան զացած պահուն ի միասին, Գասպար փոխանակ իր առաջին տեսլանն՝ Բաղդասարայ նախընթացարորդնեցած տեսիլը կը տեսնէ. այսպէս ալ Բաղդասար՝ Մեղքոնին երեւցած տեսիլը կը տեսնէ, և Մեղքոն ալ Բաղդասարին առաջին տեսիլը: Յոյժ նշանակաւից է այս դրոշմ, զոր իբարու պատմելով կ'իմանան երեք թագաւորներ և կը հաստատուին մեծ խորհուրդին մէջ:

և այլն : իսկ հազարապետներու անունն ները հետեւեալ ձեւերով կը յիշատակուին. « առաջին՝ Բարհուրիդայ, երկրորդն՝ Դադիմիշայ, երրորդն՝ Բարդիմիշայ, չորրորդն՝ Շահայայանայ, հինգերորդն՝ Խորինա, վեցերորդն՝ Դոդմիշայ, եօթներորդ՝ Դիշպուդայ, ութերորդ՝ Խումարայ, իններորդ՝ Շարուրայ, տասներորդ՝ խապանայ, մետասներորդ՝ Շահուրայ, երկուտասներորդ՝ Շամիրա » և Բ. Նշանակելի է նաեւ այն պատասխանը՝ զոր կու տան երեք թագաւորները Հերովդէսի կողմէն ղրկուած պատգամաւորներուն, ըսելով. « Մեք ի Պարսից եկեալ եմք՝ յարեւելից, որ բուն ազգաւ Մոգք կոչիմք. եկաք աստ աստեղքն առաջնորդութեամբ » և այլն :

Չորրորդ յիշատակարանին մէջ ինչպէս հազարապետաց անուանքն՝ այսպէս և նոտարագրուած քացատրութիւնները յար և նման են երրորդին մէջ եղածներուն. բայց Հերովդէսէն ուղղեալ այս հարցման, թէ « Եւ յորմէ՞ լուեալ զայդ՝ որ ասէք. և կամ ո՞վ պատմեաց ձեզ զայդ... Թորմէ՞ ստուգիւ ունիք զվկայութիւնն զայն զոր դուք միայն գիտէք և ոչ այլ ոք », Մոգերու տուած սոյն պատասխանը ուշադրաւ է. « Մեք ի նախնեաց անտի մերցո ունիք զվկայութիւնս՝ (այսինքն վասն ծննդեան փրկչին) զբով կնքեալ և պահեալ. և բազում ժամանակս սպասեալ մնային հարքն մեր յազգէ՛ յազգ և յորդոց յորդիս իւրեանց, մինչեւ եկեալ ասացեալ բանն առ մեզ կատարեցաւ. և ապա հրամանան Աստուծոյ յայտնեալ՝ եկաք ի տեղիս այս, զոր Տէր եցոյց մեզ », և այլն, և այլն : Այս յիշատակարանիս մէջ կան երկու ուրիշ նշանաւոր մանրամասնք եւս՝ որոնք նախորդներուն մէջ կը պակսին, բայց կը գտնուին նոյնպէս թիւ 986 զբնագրին մէջ, զոր վերը նշանակեցինք. այսինքն են. Ա. « Թործամ հրամայեաց արքայն (Հերովդէս) ձեռս արկանել ի նոսա (ի Մոգսն) բռնութեամբ, յանկարծակի շարժեցաւ ապարսնք տանն՝ յորում նստեալ կային, և չորից կողմանց սխնքն խախտեալ, և ամենայն շինուածք ասպարանիցն անկեալ

կործանեցան, և բազմութիւն ժողովոյն՝ որ արտաքոյ անդր էին, փախեան ի տեղւոյէ անտի, և որ ի ներքոյ շինուածոյն էին, անկեալ սատակեցան, և մեռան յաւուրն յայնմիկ ոգիք եօթմանասուն և երկուք՝ ընդ մեծամեծս և փոքունս : Եւ զայն տեսեալ քաղաքացիքն և ամենայն բազմութիւն մարդկան, անկեալ առ ռոտ Հերովդէի, աղաչէին և ասէին. Արձակեալ գնոսա (զՄոգսն) խաղաղութեամբ, զի երթիցեն զճանապարհս իւրեանց », և այլն : Բ. Մոգերուն զօրքով Բեղդեզէմ հասած ժամանակ փողերն հնչեցնելը և Յովսեփայ և Մարիամու վախճալով այրէն դուրս փախչելն և զՅիսուս մանուկը միայն թողուլը, և ապա խրախուսուած իշխաններէն այրը վերադառնալն և զանի գրկելով Մոգերուն ներկայացնելը : Արդ՝ իրարմէ ունեցած այս և դեռ ուրիշ մանրամասնութեամբ և տարբերութիւններով հանդերձ, — դարձեալ կը կրկնեմ, — որ այդ չորս յիշատակարաններն եւս իսկապէս մէկ աղբիւրէ յառաջ եկած են, ի հարկէ յաւելումներ և յապաւումներ կրելով հետագայ խմբագրողաց կամ ընթորինակողաց ձեռքով :

Այդ աղբիւրը սակայն՝ գէթ Մեղրոն, Գասպար և Բաղդասար անուանց նկատմամբ՝ ո՛չ զուտ հայկական ծագումն կրնայ ունենալ, և ո՛չ երեքստասներորդ դարէն առաջ Հայոց ծանօթ եղած է ըստ իս : Եւ ահաւասիկ առ այս իմ փաստերը : Նախ և յառաջ երեք Մոգերու անուանքը՝ Մեղրոն, Գասպար և Բաղդասար, ո՛չ միայն հեթանոս, այլ և՛ քրիստոնեայ Հայոց ցով բնաւ ի գործածութեան եղած չեն մինչեւ յիշեալ զարը, մանաւանդ թէ ԺՉ. դարում հազիւ կը յիշուին այդ անունները կրող հայեր, և այն իսկ յոյժ ցանցառ կերպով. մինչդեռ եթէ ծագումով հայկական եղած ըլլային՝ շատ գործածական եւս պիտ'ըլլային անշուշտ : Բ. Ներսէս Կլայեցի ԺԲ. դարում Մատթէոս Աւետարանի Մեկնութիւնը գրած և Բ. զլիսու 1 տունը մեկնած ժամանակ՝ բնաւ չյիշատակը յանուանէ երեք թագաւորները, այլ Աւետարանի բնա-

գիրը մէջ բերելէն ետքը՝ այս հարց ու պատասխանին կու տայ միայն. « Բազում ընկուծեան պէտք են մեզ՝ թէ ուստի՞ մոզքն էին, և յորմէ՞ աշխարհէ, և ո՞ յորդորեաց ամ զնոսա, և յի՞նչ պատճառաւ Ազգաւ ի Պարսից էին և աշխարհաւ՝ յարեւելից, որպէս աւետարանիչս ցուցանէ. բայց շարժման նոցա պատճառ՝ ո՞չ յինքեանց յատուկ, և ո՞չ յԱստուծոյ առանձինն, այլ ինքեանց յօժարեցան՝ և Աստուած յորդորեաց... Բայց պատճառ հաւաստի երեւելոյ նոցա այս է աստեղն՝ զի շարժեցին յերկրպագութիւն, առ ի լրումն մարգարէութեան, եթէ առաջի նորա նախ Հնդկեց անկցին: Եւ դարձեալ՝ զի սպառնալ էին յայնժամ մարգարէին իւրայնի, փոխանակ մարգարէիցն երեւեցաւ աստղն ի յանդիմանութիւն նոցա. զի զայն ինչ որ ի մարգարէիցն ոչ կամէին ուսանել, ի պարուական բարբառոյն լուիցեն. և զի նոքօք բացէ դուռն հեթանոսաց, Եւ քանզի վասն այսր ամենայնի հարկ էր գալ նոցա՝ և այլ իւրիչ չէր հնար, ո՞չ մարգարէիւ և ո՞չ հրեշտակաւ, այնր աղագաւ իւրեանց ընդլաւան արուեստին կոչեաց... Քանզի աստեղագիտութիւն ի նոցանէ յայտնեցաւ՝ վասն պարզ գոյոյ օդոյն ի խոնաւութենէ ամպոց. զոր և նովին արուեստին հաւանեցոյց: Նաեւ զմարգարէութիւն Բաղամայ ունէին՝ որ ասացն. Մագնացէ աստղն Յակորայ, և երեւեցն այր յիւրայնի », և այլն: Ուրեմն այս խօսքերէս յայտնի կը տեսնուի որ մեր Շնորհալի Հայրապետին կամ դեռ ծանօթ չէր Մեղրոն, Գասպար և Բաղդասար՝ երեք թագաւորներ հնարող աղբիւրը, և կա՞ր իբրեւ առասպելական մի բան՝ չէ ուզած անոր՝ կարեւորութիւն տալ: Սակայն « ի պարսկական բարբառոյն » և անոր յաջորդող բացատրութիւններէն՝ զորս նօտրագրեցինք՝ կը տեսնուի, թէ իրեն ծանօթ ըլլալու էր ազգային կամ

պարսկական ուրիշ աւելի հին՝ զրոյց մը, որուն վրայ վերջէն պիտի խօսիմ:

Վարդան պատմիչն հաւանօրէն առաջին անգամ ներմուծած է Մեղրոն, Գասպար և Բաղդասար երեք թագաւորաց զրոյցը Հայոց մէջ: Եւ ստուգիւ՝ սա իր Պատմութեան մէջ (տես տպ. Վենետիկ, էջ 33) կու տայ մեզ հետեւեալը. « Եւ Օգոստոս՝ երկրորդ ինքնակալ՝ զկնի Յուլիոսի, զոր փորահան ասեն, որ և կայսր կոչեցաւ, և թագաւորեաց զկնի չորս հարիւր վաթսուն և երկու ամի խափանելոյ արքայութեանն Հռովմայ. և Օգոստոս եւս մեծացաւ ի ծնանել մեծին Աստուծոյ և ամենակալ արքային, յորում աւուրս եկին մոզքն՝ երկոտասան հազար հեծելովք, և լուեալ եթէ սով է ի Պաղեստին, թողին զգօրսն առ Արգար, և ինքեանց որ մեծն էին գնացին երկոտասան իշխանօք և հազար հեծելօք. Մեղրոն՝ Պարսիկ, Գասպար՝ Հնդկ, Բաղդասար՝ Արար, ոսկի, կնդրուկ, զմուռ ընդ ինքեանս ունելով: Չայս գրեաց Լուկիանոս ոմն՝ Փոսանկ (Հռովմայեցի), որ կայր յԱսորիս, առ՝ կայսրն Օգոստոս. Գիտացէ ինքնակալութիւնդ քո, զի եկին ի հարաւոյ արեւելից արք մեծաշուքք և երկրպագեցին տղայոյ միոյ ծնելոյ ի Պաղեստին, հրաման առեալ ի վերուստ յաստեղէ մեծէ, որ առաջնորդէր նոցա: Իսկ ի զնալ մուգուցն ընդ այլ ճանապարհս յաշխարհն իւրեանց, կոտորեաց Հերովդէս հազար չորեքհարիւր վաթսուն և երկու մանկունս՝ յերթալն Տեառն յԵգիպտոս »:

*
**

Երեքտասաներորդ դարու մի ուրիշ գրիչ, այն է Խաչատուր Կեչառեցին, վարդանայ աւանդածը կը լրացնէ դեռ աւելի ուշագրաւ պարագաներով: Սա իր մէկ գրութեանը մէջ — որ կը գտնուի Վիենն

1. Այս կէտն նպաստաւոր կ'երեւի Գր. Տաթեւացոյ աշակերտը՝ Մաթէոս վարդապետ. զի ու ժԻ. զորում գրած Մեկն. Մատր. Անտր. գործին մէջ զրեթէ բառաքի կերպով կրկնելով Ն. Վալսեւոյ յընթաւ տեղին —

ինչպէս այս աւ Ոսկերեանին — կը գրէ. « Պիտակ է զի երեք բազմաթիւ են, Պարսից և Բաղդասարց և Արար բազմոց. և անոն նոցա Գասպար, Պաղդասար, և Մեղրի »:

նական Հարց Թիւ 39 Ոսկեփորիկ—Հաւա-
քածոյի¹ մէջ — սոյն խորագրի ներքեւ.
Խալատոոր վարդապետի կեչառեցոյ ժողո-
վեալ ի ստոյգ օրինակի վաւել գրատեւուն
Աստուծոյ առ մարդիկ, կուսածին քաղաւո-
րին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ զմահանակն
և զբազատոր(ս)ն համատաւս, կու տայ մեզ
մոզուց գալստեան նկարագրութիւնը՝ այս-
պէս. « Միւրոն Պարսից, Գասպար Հնդիկ,
Բաղդասար արաբ, զոր և այլք այլ ա-
նուանք ասեն. սոյնպէս Մատաթիւսայ,
Թեոփայ, Մարգարէայ », և այլն: Ապա
այլեւայլ զրոյցներ մոզուց նկատմամբ պատ-
մելով, կ'ըստի (Թղ. 179 ք). « Եւ զայս
զեկոյց Սեկունդոս (Secundus) իմաստունն
և տեսանող, և Լուկանոս գրեաց յԱսորոց
առ կայսրն Օգոստոս. Քրիտասցէ ինքնա-
կալութիւնդ ձեռք, տէր իմ արքայ, զի եկին
յարեւելից՝ ի հարաւային կողմանէ՝ Թա-
գաւորք երեք՝ չքնաղ և զարմանալի պա-
տարագօք, իմաստունք և հանճարեղք,
հմուտ աստեղաբաշխական վերլուծու-
թեանց, և երկրպագեցին ի ծերպս վիմաց
մանկան միոյ ծնելոյ ի Պաղեստին՝ առաջ-
նորդութեամբ խոնարհագոյն լուսափայլ
աստղի », և այլն, և այլն:

Ո՛ր Սեկունդոս իմաստասիրին տրուած
գուշակութիւնն և ո՛չ ալ Լուկիանոսի (Սա-
մոսատացոյն²) առ Օգոստոս կայսրն գրած
ենթադրական նամակը կը գտնուին մեզի
ծանօթ անոնց գրուածոց մէջ. հետեւաբար՝
վարդանայ և Խ. Կեչառեցոյ աւանդած
ները կամ այլընդայլոյ բաներ համարելի
են, և կամ բոլորովին չինծու: Եւ ստու-
գիւ՝ եթէ յայտ հեղինակներն, այսինքն Սե-
կունդոս և Լուկիանոս, այդպիսի բան մ'ալ
գրած ըլլան, կամ Մարկոս Ալեքիանոս
կայսեր և կամ Անտոնինոսի ուղղած
պիտ' ըլլային, որոնց ժամանակակից եղած
կ'աւանդուին, և ոչ թէ Օգոստոս կայսեր՝
որ դար մը յառաջ կ'ապրէր իրենցմէ: Բ.
Յանուն Լուկիանոսի՝ վարդանէն մէջ բե-
րուած տեղւոյն մէջ պարզապէս « արք

մեծաշուք » կ'անուանուին Յիսուսին
երկրպագութեան եկող մոգերը, մինչդեռ
Կեչառեցիէն մէջ բերուածին մէջ ընդհա-
կառակն՝ « Թագաւորք երեք » ի փոխուած
են: Խ. Կեչառեցին գէթ ասով բաղդաւոր
է մեզ համար՝ որ իր սովորական աղբըր
Միւրոն, Գասպար, Բաղդասարէն դուրս՝
կու տայ մեզ Մատաթիւսայ, Թեոփայ և
Մարգարէայ անունները, որ ուրիշ աղ-
բիւր մը ցոյց կու տան մեզ լեւիտայն: Արդ՝
այս վերջին անուանք իսկ եթէ առաջին-
ներուն պէս մոգերուն յատկացուած են,
այնուհետեւ կրնանք հետեցնել՝ թէ ո՛չ
ասոնք և ո՛չ ալ ասոնք են պատմական.
Վասն զի պատմական յատուկ անուանք
ինչ լեզուի ալ Թարգմանիւն՝ չեն կրնար
այսպիսի այլակերպութիւններ կրել, զի
այս հասարակ անուանց միայն կը պա-
տահի: Ուստի այս կէտը ի նկատի առած
մէկ կողմէն, և միւս կողմէն ալ դիտելով
որ Մատթէոսեան Աւետարանի մէջ մոգք
միայն յիշուած են առանց Թագաւոր տիւ-
ղոսի և որոշեալ Թուի, հաւանական է
կարծել՝ որ երեք Թիւր՝ անոնց ըրած գըլ-
խաւոր երեք ընծայից — որոնք են « ոսկի,
կնդրուկ, զմուռ » — Թուին վրայ յետոյ
ուրեմն հնարուած ըլլալ. այսպէս նաեւ
Թագաւոր տիտղոսն ալ անոնց արքայա-
կերպ՝ Հերովդէսին ներկայանալուն և առ
Յիսուս իրենց զանձերը բացած ըլլալուն
վրայ յերկրեալ: Նոյն իսկ Միւրոն, Բաղ-
դասար և Գասպար անուններուն մէջ կա-
րելի է գտնել լեզուականօրէն այդ երեք
բառերու նշանակութիւնը, դիտելով որ
ինչպէս ոսկիք՝ այսպէս և Միւրի = Մա-
լէք = Մեխիթ՝ Թագաւորի նշանակ են.
կնդրուկ և Բաաղ = Բէլ (ուսկից կազ-
մուած է քաղզեալէն Բաղ-դա-սար ա-
նունը) աստուածական պատուոյ նշանակ է.
և զմուռ՝ համաձայն արիական Gas (և
gasati) արմատական (ուստի Գաս-պար)
մեռելութեան նշանակ է: Այսպէս նաեւ
երկոտասան հազարապետաց անուանքն —
ինչպէս և զօրաց վերաբերեալ զրոյցը՝ շի-
նուած է Քրիստոսի երկոտասան Առաքե-
լոց Թուոյն վրայ, որոնք յետ յարութեան

նորա քարոզեցին երկոստասան ցեղից իս-
րայէլի և հեթանոսաց, և կոչեցին յերկր-
պագութիւն մարդացելոյն Աստուծոյ : Եւ
որովհետեւ այսպիսի զրոյցներ բոլորովին
օտար են առաջին դարերու Ս. Հարց
և վարդապետաց, ուրեմն պէտք է որ միջնա-
դարեան մեկնիչներէն հնարուած ըլլան
Թիւրիմացութեամբ Սաղմոսին ՀՈ. 10 և
Խաայ. Կ. 6 վկայութեանց, որոնք ուրիշ
բան կը նշանակեն : Արդ՝ եթէ այս այսպէս
է, այնուհետեւ կրնանք ըսել, որ երկու
բան միայն պէտք է ընդունել իբրեւ պատ-
մական և ամենաստոյգ՝ մինչեւ հիմայ մէջ
բերուած զրոյցներուն մէջ. այսինքն՝ թէ
Մոգեր (անորոշ թուով) եկան յերկրպա-
գութիւն նորածին ամական Յիսուսի, և թէ
երկիրն՝ ուսկից եկան՝ Պաղեստինու արեւե-
լեան կողմը կ'իյնար իր աշխարհագրական
դրիւք . այս կէտերս ըստ ամենայնի. հա-
մաձայն են Մատթէոսեան Աւետարանին,
բնաւ տարակոյտ չի վերցնել :

Իսկ մոգ բառին նշանակութեան՝ և ա-
րեւելեան այդ երկրին վրայ եղած հայկա-
կան հին և նոր մատենագրաց ուրիշ կար-
ծիքները մէջ բերելն կամ ուր կողմէն
որ և է մեկնութիւն տալն յառաջ՝ կ'ու-
զեմք ծանօթացնել հայ դպրութեան մէջ
պահուած ամենահետաքրքրական յիշա-
տակարան մ'ալ, որ նախընթացներուն
հետ ունեցած ինչ ինչ աղերմներով հան-
դերձ՝ կու տայ մեզ նոր աղբիւր մը . և
այս այնպիսի զրոյցներով՝ որոնք ոչ միայն
մեծապէս կը տարբերին վերը յիշուած յի-
շատակարաններէն իրենց մանրամասնու-
թիւններով, այլ և աւելի պատմական և
սոցմական իսկ ըլլալու երեւոյթն ունին

ծագումով : Եւ այս յիշատակարանս, որուն
խորագիրն է. Նյորիկ ի զարմուռաց յերկրպա-
գութիւն Տեառն, Աւետ . Մատթէոսի, կը
կազմէ Եպիփան Կիպրացոյ անուանը տակ
կեղծուած ընդարձակ և իր տեսակին մէջ
եզական գրութեանս՝ մը փոք. ճարը. որուն
բուն խմբագրողը սակայն առանց երկրա-
յութեան հայազգի մէկն ըլլալու է : Գրուածս
դեռ տպագրութեամբ ծանօթացած չըլլա-
լուն պատճառաւ՝ քաղելով կը դնեմ հոս
անկէց մեր խնդրոյն, այն է՝ մոգերուն ուղ-
ղակի վերաբերեալ մասը կամ զրոյցները,
որոնք Պարթեաց և Հայոց ծագման նկատ-
մամբ եւս շատ մեծ նշանակութիւն ունին :

*
* *

« Եւ ի ծնանելն Յիսուսի ի Բեթղէհէմ
Հրէաստանի, յաւուրս Հերովդի արքայի,
ահա՛ մոգք յարեւելից եկին և ասեն, և
այլն : Նշանացի ցուցանելով զտեղին՝ յա-
ւուրս Հերովդի արքայի, նա՛ և քաջայայտ
ասէ զանուն թագաւորին, որ և ի նորա
յերեստենեւին ամին, և ի քառասունեւեց
(Բ. օր. երեսունեւեց) ամին Օգոստոսայ
կայսեր՝ մեծին Հռովմայ, և յառաջնուսն
ամին Արգարու՝ թագաւորին Հայոց մեծաց,
և ի քսան ամին Արշաւրեայ՝ Պարսից ար-
քային : . . . Եւ արդ իբրեւ ասաց (Մատ-
թէոս) ահա մոգք յարեւելից եկին և ասեն,
կարծեցին ոմանք ի վարդապետաց սրբոց՝
մերձ առ աստուածային ծնունդն լինել և
զգալ մոգուցն . բայց մեզ ոչ եղեւ գիտելի,
այլ իսկապէս՝ իբր տեսութեամբն վերին .
և իմացմամբ Հոգւոյն սրբոյ այսպէս դա-
տեցաք՝ որպէս և էն իսկ . զի ի փրկագործ

1. Որ կը գտնուի մեր Մատենադարանի թիւ 1649
Նօտագիրը Զեռագրին մէջ՝ և կը կրէ այս ընդհանուր
խորագիրը. Երանելոյն Եպիփանու արքեպիսկոպոսայն-
սիկ Կոստանդեայ կիպրացոյն. Ասացեալ ի սկզբնագիր
Արտաթոց եւ յանտարանական քորոցութեամբ որ ըստ
Ղազար, և այլն : Բ. օր. թիւ 669, Լիմ անապատին
հնագոյն Զեռագրէ մը գաղափարուած է Հ. Գ. Սարգս-
սեանի ձեռքով : Գ. օր. թիւ 1711, անկի կատարեալ,
նոր ստացայ, Հայկական Թարգմանութիւնն է հին և

ընտիր՝ մինչեւ ցԿԼ. ԼԲ. Իսկ մնացեալն հաւանորէն
Զ-Է. դարու հայ վարդապետէ մը խմբագրուած է նոր
յաւելուածովք. վասն զի ԽԼ. զլիսում կը խօսուի Մաւ-
մետի վրայ առանց ունեւան : Գրուածիս հին և հետեւա-
բար Եպիփան Կիպրացոյ ըլլալն մասամբ հաւանական է .
քանի որ նա հրէի ծնունդ եղած կ'աւանդուի, զարմանց
չէ որ իր ազգի Բարունիներէն կարեւոր հաւացել նաեւ
այսպիսի գրաւոր կամ անդիւր աւանդութիւններ :

և ի լուսապայծառ յայնմ փառաւոր զիւշերին, և ի ժամն երորոր նմին զիշերոյ ծնեալ եղեւ Բանն Աստուած, մարմնացեալ ի սրբոյ կուսէն, և ի նմին ժամու և նորա աստղն՝ լուսապայծառ և ջահաւորեալ, որպէս զօրութիւն Աստուծոյ՝ երեւցաւ յաւեւելա՝ ըստ բարձրանալոյ արեգականն յաստիճանն՝ վերին կողմն հիւսիսոյ. ոչ ի հաստատութեանն երկնից որպէս զայլ աստեղս, զի ոչ ի նոցանէ, այլ ի խոնարհ, զի տեսցի առհասարակ ամենեցուն ազդեցող և պայծառ տեսութիւն, այլ որոց հրամայեցան ի Տեառնէ... Այլ և օն անոր իմանալի եւս է, քանզի և ել հրաման յՊգոստոս կայսերէ՝ աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս. բայց և իսկապէս զարժանն գիտել պարտ է առ ստուգութեան հետս ընթանալով, զի ի տասն Նիսան ամսոյ՝ ըստ հերթականացն և ըստ լուսնական համարոյ, այլ և ի վեցն յԱպրիլ ամսոյ՝ ըստ տումարական արհեստի և ըստ յունական իմաստութեան։ Ուստի և ի նմին աւուր փրկութեան ել հրաման յԱստուծոյ Հօրէ, և առաքեաց զմիածին Բանն իւր՝ Փրկիչ աշխարհի. և ի նմին իսկ փրկուէտ ժամուն ել հրաման յՊգոստոս կայսերէ՝ աշխարհագրաւն ազատել զամենայն տիեզերս։ Ուստի և ի վերին հրամանէն հաւատացաք զայն եւս լինել. այլ և նախապատիւ առնելով Սոստոնայ կայսեր՝ զԹագաւորն յարեւելից, և առաքէ առ նոսա արս պատուաւորս հրովարտակօք մեծագին պատարագօք. և իբրեւ աղերսելով խնդրէ ի նոցանէ՝ բանիւ և գրով առնել զաշխարհագիրն ըստ օրինին՝ որպէս և ինքն յիւրօմ աշխարհին, դարձուցանելով զամեհնայն փախուցեալսն և զվտարանդիսն ազնայնացեալսն և զոնանկսն, որ ի բռնութենէ հարկացն փախուցեալսն ի հայրենի բնակութենէ իւրեանց, և զպանդխտեալսն յերկիր օտար... Դարձեալ պատշաճ իսկ էր լինել՝ որպէս և եղեւն իսկ. ուստի և զառաջինն, օն անոր, և յարեւելս առաքելով կայսեր, մինչեւ ի ծովն մեծ կասբիական, և յարեւմուտս մերձ ի ծովն յՈվկիանոս, և ի հիւսիս առ ահաւոր ծովն

Պոնտոսի, և ի հարաւ մօտ եւս ի մեծաքանչ ծովն Անդրիանուն կոչեցեալ։ Այլ որպէս և վերագոյն ասացաք՝ նախապատիւ առնելով զԹագաւորսն արեւելեան, զի նոցա զարց էին յերկրպագութիւն անդրանկանն Աստուծոյ Հօր և Տեառնորդոյն կուսածին մանկանն Յիսուսի՝ համանգամայն արարածոց։

Եւ արդ ահա ժամ է մեզ, զի ի մեծի տօնիս սուրբ և աշխարհակեցոյց ծննդեամբն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ գիտել և ճանաչել վասն մոգուցն, թէ ո՞րք, յորո՞ց և յորմէ ազգէ էին, և յորում ժամանակի եղեւ զալ նոցա պատարագօք յերկրպագութիւն նորածին արքային...։

Եւ ահա յայտ իսկ է. այր մի Աբրահամ անուն՝ յաշխարհէն Քաղդէացոյց՝ որ և շնորհօքն Աստուծոյ եղեւ նմա ճանաչել զարարիչն Աստուած, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս... Արդ՝ յետ մեռանելոյն Սառայի՝ կնոջն Աբրահամու՝ առեալ Աբրահամ զՔեոտուրա զաղախինն Սառայի ի կնութիւն, և ծնաւ ի նմանէ Աբրահամ որդիս վեց, զԵմբան և զԵլզան, զՄադան և զՄոդոն և զԵսբոկ և զՍովին, և սնուցանէր զվեցեաին զորդիսն իւր, այլ և ուսուցանէր զնոսա՝ պաշտել զարարիչն Աստուած, որ արար զերկիւնս և զերկիր։ Ուստի և ինքն Աբրահամ՝ հաւատովն որ առ Աստուած՝ լցեալ եւս էր իմաստութեամբ. նա եւս քաջապէս ուսեալ ի հարց իւրոց, այլ և ի Քաղդէացոյց զարուեստս աստղաբաշխութեան. վասն զի Բաբելացիքն կիրթ եւս լինին այնմ գործոյն... Նոյնպէս և վարժեալ ուսոյց զորդիսն իւր զվեցեսեան, և ետ նոցա նշան վասն զալստեան օծելոյն՝ կուսական ծննդեամբ՝ յաշխարհս, և հրաշափառ նորայն աստեղն երեւելոյ։ Այլ և յամենայն ստացուածոց իւրոց, զոր ունէր, եղբայրաբաժին արարեալ զնոսա խառնակայ յեղորդն իւրեանց, և յիսկապէս յեղբորորդոյն յիմանուէլէ, և հրամայեաց նոցա՝ զնալ յաշխարհն արեւելեան. և աւանդապահն բանիւ և զրով ասաց նոցա պահել զոր ուսանն, այլ և ուսուցանել ամենայն զաւակաց իւրեանց, և

ալն ունել փրկարար զաւակին Տեանն իւրեանց Եւ յորժամ լինիցի, նոքա փութապէս եկեալ ընծայից յերկրպագութիւն օծելոյն և ծնիցելոյն իսահակայ յեղբորէն իւրեանց, և յիսկապէս եղբորորդւոյն յէմանուէլէն, ըստ այնմ որ ասէ. Եղբորորդին իմ յարեաց զձեռն իւր ի ծակոյն՝ բանալ ինձ զդուռն կենաց մտին:

Եւ ողջունեալք ի հօրէն իւրեանց յԱրրահամէ և յեղբորէն իսահակայ, այլ և ի մօրէն իւրեանց Գեոտուրայ, և յամենեցունց առեալ բաժին իւրեանց ի շարժուն իւրեանց և յանշարժուն. և արհնեալ ի հօրէն և յեղբորէն իսահակայ՝ և արձակեալ յղեցին զնոսա, յանձն արարեալ բարձրելոյն Աստուծոյ: Եւ նոքա յուղի անկեալ և եկեալ անցին ընդ մեծ գետն Եփրատէս, և բնակեցան ի Միջագետս Ասորոց յարեւելից կուսէ, և եկեալ ի խոռան ի տուն հօրն և հաւուն իւրեանց թարայի: Եւ լուեալ Նաբոլը՝ եղբայրն Արահամու, և իսկոյն ել ուրախութեամբ ընդառաջ եղբորորդւոց իւրեանց Եւ կարգաւորեաց զնոսա Նաբոլը հօրեղբայրն իւրեանց ի հողաբերն Միջագետցն, և ի լերինս յարեւելից կուսէ բնակելով խորանօք. . . . այլ և ի դաշտական վայրս ըստ եղանակաց տարւոյն: Եւ հրապարակեաց եղբորորդւոյն իւրոյ Եմրանայ առնուլ ի կին ի սեպհական ազգէն իւրեան: Եւ ծնաւ Եմրան որդի, և անուանեաց զանուն եղբոր իւրում Եկսան. և Եկսան առ իւր կին և ծնաւ որդի և անուանեաց զանուն նորա յանուն եղբորն իւրոյ Մադան, յորոց զարմից երեւեցաւ Արշակ քաջ և Վաղարշակ եղբայր նորա, թագաւորք Արշակունիք՝ Պարսից և Հայոց աշխարհին: Ուստի և սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայոց մեծաց, որ գերագանցէ քան զամենայն սուրբս, և ազգն կամաւարկանաց. . . . Եւ Եկսան եղբայր Եմրանայ առ

եւալ կին՝ ծնաւ զՊարի և զԹեման և զԳադան. և Գադան ծնաւ զԹագուէլ, և զԵնաւրդուէլ (Բ. օր. Նարդուէլ) և զԱսորիմ և զԼուտուսիմ և զՂովոնիմ: Եւ Մադան ծնաւ զԳերար և զԱփեր և զԵնովք և զԱրդա (զԱրդիա) և զԵգակայ. ամենեքեանս սոքան որդիք Արահամու, զոր ծնաւ ի Գեոտուրայ՝

Եւ ասէ Բաղամ Ժագեացէ աստղն Յակովբայ և յարիցէ այր յիսրայէլէ, և հարցէ զիշխանն Մովսարու Եւ գնաց Բաղամ ի տեղի իւր, և շրջեալ ի Միջագետս Ասորոց և ի Հայաստանեաց աշխարհն և ի Պարսկաստան և յամենայն տունն արեւելեան արեւլի եւ քան զամս երեսուն և զհինգ. և քարոզեալ ուսուցանէր զոր ինչ եցոյց նմա Բարձրեալն՝ վասն զալստեան կուսական ծննդեամբ սուրբ միաձնին իւրոյ յաշխարհ:

(Ոն անդր և իբրեւ լուսն որդիքն Արահամու (քետուրածինք) զքարոզեալն ի Բաղամայ՝ իբրեւ ուսեալք եղեն յԱստուծոյ. և ձայն աւետեաց տային միմեանց ուրախութեամբ և ցնծութեամբ բազմաւ, և ասէին առ միմեանս՝ մերձ լինել զաւակին իսահակայ, զոր ուսուցին մեզ հարցն մեր . . . և առաւել եւս խնդային իբրեւ լուսն՝ թէ մեծացի թագաւորութիւն նորա քան զԳողգայն: Եւ եկեալ ի վերին հրամանէն ի միտս իւրեանց և ասեն այր ցընկեր իւր. եկալք խաղասցուք և գնասցուք յաշխարհն յայն հեռաւոր, և տեսցուք զԹագաւորութիւն Գողգայ, թէ ո՞րքան փառաւոր և բարձրագոյն լինիցոյ է քան զնորայն: Եւ հաճեալ եւս զմիմեանս՝ ելին ի Միջագետաց Ասորոց ըստ տեսչութեան Աստուծոյ, և յուղի անկեալ՝ գնային բանակս բանակս՝ օր ըստ օրէ և շարաթի ի շարաթէ և ամիս յամսոյ: Եւ ուր անցանէին՝ սիրով ընդունէին զնոսա բնակիչք երկրին, այլ և

1. Գոյժ կարեւոր և ուսումնասիրութեան անժանի կէտ մ'է այս Պարթեւ Արշակունեաց ծագման նկատմամբ, որոնց մասին աշուճաբար բաներ գրուեցան վերջերս, ժամանակաւ A. Carrière տեղեկակ լըլլալով այս շատակարանիս գոյութեան, Մ. Խորենացոյ մտաց զիստ համբեցաւ և իստօրէն քննադատեց, Սակայն — ինչպէս

եռացն պիտի տեսնենք — Անանունն եւս (առ Աբրեքոսի) նոյնը կ'աւանդէ, հայկական զրոյցէ մ'օգտուելով, Նաեւ Հայոց կամ Արեւմտեայ ծագման նկատմամբ: Տես և Բաճախապատում, հատ Դ. 2. Գովսեպոս եւս յԱ. գիրս Հեթանոսութեան սոյնը կ'աւանդէ զրեթէ բառացի կերպով:

նորա ճարպով գառանց և կաթմար և կո-
զիւ առատաձեռն լինելով ամենեցունց, եւս
առաւել տնանկաց և աղքատաց . . . Եւ
զի էին նորա արք խաղաղութեան՝ սնեալ
հովուական արուեստիւք, բացօթեայք լի-
նելով հանապազ նշմարէին զաստեղս, և
փառաւոր առնէին զԱստուած զարարիչն
նոցա : Եւ վասն այսորիկ ոչ ոք ի թա-
գաւորաց և իշխանաց հեթանոսաց կամէին
լինել նոցա հակառակ, այլ իբրեւ զհարս
և զեղբարս մեծաբէին զնոսա և յուզար-
կէին ո՛ր և կամէին : Եւ իբրեւ հասին
յաշխարհն Գոգայ և Մոգայ . և բանակե-
ցան անդ երկոտասան դասս : Եւ եկեալ
Թագաւորն Գոգայ զօրօք բազմօք տեսանել
զնոսա, և ի ծածուկ ի սրտին զարհուրե-
ցաւ ի նոցանէ, և առ երեսս ինզպաց ընդ
նոսա : Եւ ապաքեաց առ Թագաւորն Մո-
գայ արուեստաւորս և ասէ . Մեծացաւ
Թագաւորութիւնս իմ քան զամենայն թա-
գաւորաց, վասն զի արք խաղաղութեան
և իմաստութեան (են), այլ և մեծամեծք
ստացուածովք՝ որ ո՛չ գոյ թիւս Արդ՝ և
կեսցես և տեսցես զդոսա միարան, և կամ
առաքեցիք զպատուաւորս ի զոցանէ առ
քեզ : Եւ նա լուեալ՝ փութանակի եկն
զօրօքն առ եղբայրն իւր Գոգ, զի համա-
կամք էին միմեանց, և ունէին նուաճեալ
ընդ ձեռամբ իւրեանց զՊարսիկս և զՊար-
թեւս և զԱսորեստանեայս և զԻսթափղուսն,
և զԲաբելոն, զորս ի Գիրս կանուցց յի-
շատակէ՝ զԱղդէ լինել հրամանատար, և
քարոզ նոցին՝ առաքելոյն թաղէոսի զա-
շակերտն : Եւ ուրախացեալ երկուք թա-
գաւորաց ընդ զալ նոցա յաշխարհ իւրեանց,
Թէպէտեւ ոչ ի սրտէ՝ զի երկնչէին : Եւ
այնչափ մեծաբեալ զնոսա առհասարակ
ի պատիւ սիրոյ, նա և սեղանակիցս զմե-
ծամեծս նոցա արարեալ զբազում աւուրս
իբրեւ զարհուրեալք ի նոցանէ, մինչեւ
զարմանալ զօրացն՝ որ ի նոսա արքունի-
Ուստի և նորա յամենայն ընչից իւրեանց,
ընծայեցին Թագաւորացն երկոցունց : Եւ
նորա հրամայեցին նոցա և ասեն . Ամենայն
աշխարհս մեր առաջի ձեր է շէնն և անշէնն
ուր և կամք ձեր են՝ բնակեալիք : Եւ նոքա

ասեն . Մառայք ձեր եմք՝ տամք և որդովք
և անանուովք, միայն ասք ձեր քաղցրու-
թեամբ հայեացին ի վերայ մեր . և բնա-
կեցան ո՛ր և հանդ թուեցաւ նոցա : Եւ
որ աւուր զօրանային մեծացեալ յոժօ, և
ճէր էր ընդ նոսա, որպէս ընդ Արաբահմու-
հօրն իւրեանց : Ուստի և յազգէ Թագաւո-
րացն առին աղջկունս կանայս ուստերաց
իւրեանց, և եղեն որպէս ազգ մի խառնեալ
ընդ իրեարս : Եւ անցին բազում ժամա-
նակս, կացուցին Թագաւորքն Գոգայ և
Մոգայ ի նոցանէ արս իմաստուն ի վերայ
քաղաքաց և յաշխարհին իւրեանց ոստի-
կանս, և եղեն զօրաւորք և հանճարեղք և
արիք ի պատերազմունս ազգաց՝ որ հա-
կառակէին նոցա : Այլ և օն անդր ի մեր-
ձենալ մերոյ փրկութեան, ի ծագել աս-
տեղն Յակորայ՝ շարժեցաւ պատերազմ ի
վերին Հնդկաց և ի Խուժաստանաց, որ
յայնկոյս մեծ և ահաւոր զետոյն Գեհնոնի :
Եւ Թագաւորքն Գոգայ և Մոգայ և որք
ընդ ձեռամբ նոցա նուաճեալ եւս էին, ելին
զնալ յաշխարհն Հնդկաց և ի Խուժաստան
կարծէին եւս զնոսա հնազանդել : Եւ կա-
ցուցին ի վերայ ամենայն Թագաւորու-
թեանց իւրեանց ոստիկանս և աթոռապահս
յորդոցն Արաբահմու եկելոցն առ նոսա :
Եւ ետուն զամենայն ամրոցս և զզանձս
արքունականս և զքաղաքն և զղղեական
երկու եղբարցն զԳոգ և զՄոգ ի ձեռն նոցա .
և գրեցին մուրհակս, և կնքեցին դիւանա-
կան մատանեաւ, և ասացին ընդ բնակիչս
աշխարհին, Թէ լինիցի դառնալ մեր առ
ձեզ, յաղթելով թշնամեաց մերոց, և ահա
սոքա մտերիմ և հաւատարիմք մեր, և մեք
տեարք սոցա և ձեզ : Եւ եթէ հասանէ մեզ
մեռանել ի պատերազմի, սոցա մնացէ
աթոռս Թագաւորութեան մերոյ և որդոց
սոցա, և ազգ որ մնան՝ ծառայեցնն ձեզ
և որդւոց զոցա յաւիտեան :

Եւ արհնեալ զնոսա և ողջունեալ հաս-
տատեցին յիւրաքանչիւր տեղիս . և ուստի՞
լինէր այս՝ եթէ ոչ ի հրամանէ Աստուծոյ
Արաբահմու, իսահակայ և Յակորայ՝ առ
նշմարտութեան յայտնումս : Եւ նոքա ելին
մեծաւ և ահաւոր շարժմամբ՝ անյաղթելի

գինքեանս գիտելով, այլ և յաղթել ամե-
նեցուն կառօք և զազանօք և ապառազիտն
զօրօք: Եւ անցեալ ընդ մեծ գետն Փեհճոն,
և մտեալ ի խուժաստան և ի վերին
Հնդիկս: և իրբն յանձնաթիս լինելով՝ ոչ
գիտելով զմուտ և զեւս գաւառին: Եւ պա-
տեալ զօրացն ի հեռաստանէ արգելին զմուտ
կերակրոց և զգինի. և զոր բարձեալ ու-
նէին՝ նուազեցին, և սովալլուկ եղեալ
պակասեցան ի զօրութենէ ինքեանք և ե-
րիվարք իւրեանց: Ուստի առ սակաւ սա-
կաւ մաշեցին ի սուր սուսերի և սպանին և
զթագաւորան և զմեծամեծան զօրաց նոցա:

Եւ ի նմին ամի կիրոս թագաւորն
պարսիկ, զոր յանուանէ աստուածաբա-
նական մարգարէն Էսայի կոչէ, ասելով
բանիւ Տեառն. Այսպէս ասէ Տէր՝ ցօծեալն
իւր կիրոս, որ և մտացն հայելով նշա-
նակէ զԳրիստոս: Սա եկեալ հարկանէ՝
մեծաւ պատերազմաւ զԴարեհ՝ որդի Ար-
շաքի, և բառնայ զթագաւորութիւն Քաղ-
դեացոց: և ինքն նստեալ յաթոռ Թագա-
ւորութեան Բաբելացոց՝ զամս եօթանա-
սուն, և առեալ կին մի կոյս ի դստերաց
Էբրայեցոց: Եւ քանզի և ինքն կիրոս
էր ծնեալ ի վեցեսեան որդւոցն Աբրահամու,
որ և յերարդում ամի Թագաւորութեան
իւրոյ արձակեաց ի Բաբելոնէ զժողո-
վորդն Տեառն մեծաւ փառօք...: Ուստի
և առաջնորդականին իմացմամբ այսպէս
դատեցաք՝ զի ի զալստեան երկրորդում
խակապէս օծեալն Յիսուս Քրիստոս...: Այլ
և որդիքն Աբրահամու ի նմին ամի
հաստատեցան յամենայն թագաւորութիւնս
աշխարհին Գոգայ և Մոգայ և Պարսից և
Մարաց և Ասորեստանեայց և ի խուժա-
ստանաց: Առաքեցին ի Բաբելոն առ կի-
րոս արքայ Պարսից՝ լինել ընդ նոսա սի-
րով. և զի եղբայր և արեան մերձաւոր էր
նոցա յԱստուծոյ...: Եւ ընկալեալ զհրո-
վարտակն նոցա, և ընծայեալ զառաքեալն
մեծաւ պարգեօք, և եղև կատարեալ
սիրով ընդ երկոտասան թագաւորսն որք
ի շառաւիղէն վեցեսեան որդւոցն Աբրա-
համու. որ և տիրելով մեծի թագաւորու-
թեանցն Գոգայ և Մոգայ, և Պարսից և

Մարաց, և Ասորեստանեայց և Սարայ,
և տիրել մեծի Թագաւորութեանցն ին-
քեանք և որդիք իւրեանց, և որդիք որդւոց
մինչեւ ի տասնեւիշորս ազգս, և աւելի
եւս քան զամս հինգհարիւր. և այնքան
լցեալ եւս էին իմաստութեամբ և հանճա-
րով կատարեալս, այլ և խոնարհք և ա-
ռատածեոն իբրեւ զհայրն իւրեանց Աբրա-
համ, մինչ զի հանճարեղս և մոգքս մա-
կադրեալ կոչէին զնոսա բնակիչք աշխար-
հին այնորիկ:

Ուստի և քաջ եւս գիտէին զարուեստ
աստղարաշխութեան, քանզի և իմաստնա-
ցեալ էին ի նախնեաց իւրեանց և հմուտ
ամենայն կարգի աստղացն: ()ն անդր,
և եօթանասունեւերկու աստեղացն կար-
գաց, և երկոտասան կենդանակերպիցն, և
եօթն Գօտեացն... Այլ և ի բազմանալն
և ի սերելն իւրեանց ի պարսկական և
յարեւելեան աշխարհն և ի Թագաւորու-
թեանն Գոգայ և Մոգայ, ուսան և զըզձու-
թիւնս և զհմայս, որպէս զԳաղղէայս.
Նմանապէս Մովսիսի և Յովսեփայ, այլ և
տեսլեամբ մարգարէութեան Դանիէլի՝ որ
վասն Օծելոյն...: Վասն զի Թագաւորն
Գոգայ և Մոգայ սիրով և խաղաղութեամբ
լինէին առ Ընդ բոնակալն Նարուզդոնո-
սոր: Եւ որպէս առհաւատչեայ՝ սիրոյ ա-
ղագաւ առաքեցին որդւոցն Աբրահամու,
որք եկեալ բնակէին ի Բաբելոն, և ա-
նուանեաց զնոսա արքայն Պարսեւս: Ուստի
և նոքա ուսան եւս ի Բաբելոն գիմաստս
հոգեւորս ի մարգարէիցն յեղեկիէլէ և ի
Դանիէլէ և յԱնգէէ և ի Զաքարիայէ, այլ
և յորդւոց գերութեան, որ հանճարեղ և
հմուտք էին գիտութեան բարձրելոյն... և
եկեալ ուսուցին ամենայն ազգի իւրեանց,
զօրինացն և զմարգարէիցն՝ աւանդապա-
րանիւ լինելով, այլ և զորով մինչեւ ի գալ
օծելոյն կուսական ծննդեամբ. և նոքա
պատմէին իրերաց՝ ազգս ըստ ազգի՝ ընդ
ժամանակս ժամանակս, ական ունելով
փրկութեան աշխարհի: . . .

Հ. Բ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Շարայարեյի